

door bijvoorbeeld hun hoogte duidelijk bleven aangeven tot welke stand ('dignitas') de overledene had behoord. Hendrick de Keyser doorbrak aan het begin van de eeuw met zijn monument voor Willem van Oranje definitief de opvatting van het katholieke vorstengraf met boven de vorsten knielend in gebed afgebeeld en beneden de dode lichamen, zoals hij het van het Franse Saint Denis kende. Oranje zit als veldheer voor zijn in nachtkleding gehulde met de armen ter weerszijden schijnbaar slapende dode lichaam. Ook de erbij afgebeelde deugden zijn andere dan bij katholieke monumenten. Scholten noemt dit concept republikeins, een in dit verband enigszins twijfelachtige term, die hij ook reserveert voor het feit, dat de Staten-Generaal later bij het ontbreken van de stadhouders zeer in de weer was voor Wassenaer Obdam en andere zeehelden om indruk te maken met hun monumenten. Of dit republikeins moet worden genoemd is maar de vraag want bijvoorbeeld het enorme gedenkteken voor Michiel de Ruyter dateert van 1677-1681. Maar het aantal wijst er zeker op dat in de jaren vijftig en zestig met hun vele oorlogen een grafmonument voor een gevallen zeeheld van groot belang werd geacht en dat was uniek in Europa. Het feit dat er toen geen Oranjes meer waren, was misschien internationaal verwarrend, zoals de auteur meent, maar eerder had al geen van de opvolgers van Willem van Oranje een grafmonument gekregen. Ironisch is dan wel weer, dat de vormgeving van het monument voor de 'republikeinse' anti-held Van Wassenaer Obdam met zijn staande figuur (als Hercules) terugging op de katafalken voor de overleden Spaanse Habsburgers.

Afgezien van deze aanmerkingen en het feit dat er soms herhalingen in het boek voorkomen (drie hoofdstukken verschenen eerder in artikelvorm) is dit welkom onderzoek. Hier wordt, ondersteund door vele mooie afbeeldingen, een onbekend terrein blootgelegd. Naast de analyse van allerlei invloeden, die de kunstenaars ondergingen, stelt Scholten hun schepping in een bredere context. Verder laat hij aan de hand van archiefbronnen zien hoe het produceren van een grafmonument in zijn werk ging. Na discussies met de opdrachtgever over ontwerp en uitvoering kunnen wij alles volgen van de ruwe blokken marmer tot de plaatsing (het hekwerk was in de prijs inbegrepen, het transport niet). De auteur verdient alle lof voor zijn zorgvuldige benadering in dit prachtige boek.

E. O. G. Haitsma Mulier

B. Noak, *Politische Auffassungen im niederländischen Drama des 17. Jahrhunderts* (Dissertatie Freie Universität Berlin 2001, Niederlande-Studien XXIX; Münster, New York, München: Waxmann, 2002, 317 blz., €34,80, ISBN 3 8309 1145 9).

Het is verbazingwekkend hoe nauw politiek en toneel in de Gouden Eeuw met elkaar waren verweven. Een groot aantal treurspelen ging op een heimelijke, dubbelzinnige wijze over brandende politieke vraagstukken, terwijl de bevolking zich daarmee niet had in te laten. Zo'n politieke lading ontbrak vooral bij historiedrama's — tragedies rond echte of vermeende historische gebeurtenissen — zelden: de geschiedenis was de beste leermeester. Het voorbeeldig overzicht van Mieke B. Smits-Veldt, *Het Nederlandse Renaissancetoneel* (Utrecht, 1991) besteedt veel aandacht aan de actueel-politieke functie van toneelstukken en roept op tot nader onderzoek. Toch voelen literatuurhistorici zich daartoe nauwelijks aangetrokken, op H. Duits na. Dit boek, dat als dissertatie in Berlijn is verdedigd, vormt dan ook een welkome aanwinst.

De probleemstelling van het werk lijkt op het eerste gezicht duidelijk. De auteur wil onderzoeken en illustreren hoe de actuele politiek-theoretische discussie in de zeventiende-eeuwse Republiek tot uitdrukking kwam in historiedrama's. Eerst wordt daarom een overzicht ver-

schaft van de ontwikkeling van de politieke theorie in de Republiek tot 1672. De auteur ver- kent hierbij vertrouwde paden. Via de opvattingen over het recht van opstand, de ideeën van Lipsius, Althusius en Grotius en de visies op de 'constitutio mixta' komt men terecht bij de denkwereld van De Witt, De la Court, Uytenhage de Mist en Spinoza en hun orangistische tegenhangers. De ontwikkeling van de politieke theorie wordt getoetst aan tien zorgvuldig geselecteerde historiedrama's, evenwichtig verspreid over de tijd, die in paren van twee worden geanalyseerd. Het gaat om twee drama's van Duym en Van Zevecote uit 1606 en 1626 over het beleg van Leiden, twee tragedies van Hooft en Sixtinus uit 1613 en 1628 over de moord op Floris V, twee drama's van Vondel en Van der Lust uit 1646 en 1652 over de terecht- stelling van Maria Stuart, twee toneelstukken van Verbiest en Van Someren uit 1650 en 1670 over de moord op Caesar en twee treurspelen van Duym en Oudaan uit 1672 en 1672/1673 over de moord op de gebroeders De Witt. De conclusie vat de bevindingen kort samen.

Het leeuwendeel van het boek bestaat uit een zorgvuldige analyse van de tien treurspelen die de transformatie van de politieke theorie moeten weerspiegelen en veraanschouwelijken. De twee tragedies met een allegorische inslag over het beleg van Leiden, die stamden uit het kamp van de Zuid-Nederlandse calvinistische ballingen, pleitten voor en na het Bestand voor een krachtdadige voortzetting van de oorlog tegen het Spaanse Rijk, tegen de vredesgezinde lok- roep in. De twee toneelstukken over de moord op Floris V waarschuwden gedurende en na het Bestand voor het gevaar van tweedracht en burgeroorlog en wezen op de noodzaak van een evenwichtige gemengde constitutie met een aristocratische en monarchale component als op- lossing voor alle kwalen. De twee treurspelen over de terechtstelling van Maria Stuart lieten een uiteenlopend politiek geluid horen: terwijl Vondel zich sterk maakte voor het absolutisme en katholicisme, keerde Van der Lust zich daar juist heftig tegen. De twee tragedies over de moord op Caesar zonden ook een heel verschillende politieke boodschap uit: terwijl Verbiest de zonzijden van een sterke machtsconcentratie beklemtoonde, zag Van Someren alleen de schaduwzijden; een dictator kon de vrijheid even goed waarborgen als vernietigen. De twee drama's over de moord op de gebroeders De Witt leken op elkaar als water en vuur: terwijl Duym in de bange dagen van 1672 Johan de Witt brandmerkte als een landverrader, beschouwde Oudaan hem als een martelaar voor de vrijheid. De tragedies draaiden tot 1650 om de Neder- landse identiteit, de legitimatie van de opstand, de voortzetting van de eindeloze oorlog tegen het Spaanse Rijk en de gemengde constitutie als de beste staatsvorm, terwijl zij tijdens het stadhouderloze tijdperk draaiden om de bekende geschilpunten tussen staats- en prinsgezins- den. Daarmee vormden zij in de ogen van de auteur een getrouwe afspiegeling van de ontwik- keling van de politieke theorie.

Het goed geschreven boek munt uit door helderheid, evenwichtigheid en zorgvuldigheid. Toch heeft het ook schaduwzijden. Om te beginnen kan men vraagtekens zetten bij de probleemstelling. De auteur beschouwt de politieke inhoud van historiedrama's in het licht van de ontwikkeling van de politieke theorie, zonder veel aandacht te schenken aan de politieke rea- liteit. Deze benadering leidt onvermijdelijk tot een eenzijdige interpretatie van de tragedies. De politieke lading ervan wordt systematisch in verband gebracht met abstracte denkbeelden van Lipsius, Althusius, Grotius en andere staatstheoretici, maar slechts terloops met de poli- tieke werkelijkheid van die dagen. Werd Hooft bij zijn vrees voor chaos en burgeroorlog pri- mair gedreven door boeken van Lipsius of door de hoog oplaaierende bestandstwisten? Werd Sixtinus bij zijn pleidooi voor een evenwichtige gemengde constitutie aangemoedigd door theoretische tractaten of door de machtsusurpatie van Maurits? Werd Vondel bij zijn verdedi- ging van het absolutisme bezielde door het werk van Thomas van Aquino, Bodin en andere theoretici of door de toenemende monarchale machtspositie in het toenmalige Europa? Werd

Verbiest bij zijn positieve beschouwing van machtsconcentratie bewogen door theoretische geschriften of door het optreden van Willem II? En zo kan men doorgaan. De probleemstelling roept nog meer vragen op. Zijn de historiedrama's a priori als weerspiegeling van de ontwikkeling van de politieke theorie te beschouwen of behoort dit eerst te worden bewezen? De auteur poogt deze moeilijkheid te omzeilen door tien historiedrama's te selecteren die de ontwikkeling van de politieke theorie in zekere zin illustreren. Wat wordt daarmee bewezen? Ligt het niet voor de hand dat de ontwikkeling van de politieke theorie en de politieke lading van historiedrama's evenwijdig liep omdat beide de politieke realiteit op de voet volgden?

Maar zelfs als men de probleemstelling en vooronderstellingen van de auteur als gegeven aanvaardt roept de selectie van juist deze tien historiedrama's vraagtekens op. De auteur constateert zelf dat de drama's van Duym en Van Zevencote over het beleg van Leiden alleen propagandistische waarde hadden en geen betekenis hadden voor de politieke theorie. De auteur onderkent zelf dat Vondel een buitenbeentje was en dat de twee drama's over Maria Stuart buiten het politiek-theoretisch discours in de Republiek stonden. De auteur merkt zelf op dat het treurspel van Verbiest teruggreep op een Frans voorbeeld en weinig relatie had met het politiek-theoretisch debat in de Republiek. De auteur laat zelf doorschemeren dat de drama's van Duym en Oudaan over de gebroeders De Witt zo direct op de gebeurtenissen reageerden dat zij meer weghadden van schotschriften dan van toneelstukken en met de politieke theorie niets uitstaande hadden. Wat blijft er op die wijze van het bewijsmateriaal over? De auteur had beslist archiefonderzoek moeten verrichten naar de scheppers van de behandelde historiedrama's. Nu blijven zij schimmen, afgezien van Hooft, Vondel en Oudaan, zodat de precieze verhouding tussen de politieke ideeën die treurspelen uitdroegen en de wereld waarin schrijvers toneelstukken met een politieke lading schiepen vaag blijft, buiten het genoemde drietal.

Deze kritische kanttekeningen nemen niet weg dat het boek een belangwekkende bijdrage vormt tot de politieke dimensie van het Nederlandse Renaissancetoneel, die helaas wordt veronachtzaamd. Moge het een aanmoediging vormen voor voortgezet onderzoek!

Guido de Bruin

P. C. Juffermans, *Drie perspectieven op religie in het denken van Spinoza. Een onderzoek naar de verschillende betekenissen van religie in het oeuvre van Spinoza* (Dissertatie Nijmegen 2003; Budel: DAMON, 2003, 480 blz., €24,90, ISBN 90 5573 360 1).

In deze dissertatie komen drie kanten van het religiebegrip bij Spinoza aan de orde. Na een inleiding (13-22) en drie zeer verhelderende hoofdstukken over respectievelijk Spinoza's denken over religie in de context van de Westerse wijsbegeerte (23-39), over de verhouding tussen de 'Ethica' en de 'Tractatus Theologico-Politicus' (TTP) (41-60), en een algemene schets van het eerste en tweede perspectief (61-66), volgen deze drie perspectieven: 1) het superstitiebegrip, dat wil zeggen Spinoza's kritiek op de toenmaals vigerende vormen van godsdienst (hs. 5, 67-157); 2) de filosofie als ethisch-religieuze heilsweg (hs. 6, 159-282); 3) de openbaringsreligies van het jodendom en het christendom (hss. 7-10, 283-451). Een slotbeschouwing (452-472), een literatuurlijst en een persoonsregister besluiten het boek.

Over de persoon van de auteur vermeldt het boek alleen dat hij in 1945 geboren is. Ook uit de inhoud wordt wel duidelijk dat hij geen jonge academicus aan het begin van zijn universitaire carrière is. Hij kent en begrijpt Spinoza's filosofie en alle groten van de Spinoza-interpretatie grondig. Zijn taal is zeer gevormd. Uit de omvang van de drie 'perspectieven' (respectievelijk